

Kimliğimizin Yapı Taşı: Türk Dili

“Türk demek dil demektir. Ulusun çok açık niteliklerinden birisi de dildir. Her şeyden önce ve kesinlikle Türkçe konuşulmalıdır.” **Mustafa Kemal Atatürk**

Modern ulus-devlet, tarih boyunca çeşitli ekonomik, siyasal ve süreçlerden geçerek oluşumunu tamamlamıştır. Bu etkenlerin her biri, bir diğeriyle karşılıklı etkileşimde bulunarak olgunlaşıp toplumsal bir dinamik kazanmış ve modern toplumun ortaya çıkışını hazırlayan unsurlar olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Önce modern topluma gelinceye kadarki toplumsal oluşum ve gelişimin tarihine kısaca bir göz atmak gerekecek. Bilindiği üzere insanlık tarihi ekonomik ve toplumsal gelişimini “toprağa bağlı tarımcılık” ve “hayvan beslemeye bağlı göçerlik-göçebelik” olmak üzere iki temel hayat tarzı üzerinde sürdürmüştür. Tarım toplumları erken dönemde (MÖ 2500 yılları) ekonomik artı üretip zihinsel faaliyetlerini dil ve yazı aracılığı ile kurumlaştırırken, hayvancılıkla uğraşan göçebelerin yazıyı keşfi ve kullanımları, ancak yerleşikliğe geçtikten yahut yerleşik toplumlarla yoğun kültürel ilişkiye girdikten sonra mümkün olabilmektedir. Bunun için bir tarih vermek mümkün değil, çünkü bu, dünyanın değişik coğrafyalarındaki toplulukların yerleşikliğe geçme süreçlerine bağlı olarak değişebilmektedir. Yerleşik hayata geçen toplulukların zihinsel etkinliğini sağlayacak ve bunu bilgi birikimine dönüştürecek “zihinsel artı değer” ise ancak dil ve yazı yoluyla mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan, dilin toplumsal önemi, yazının bulunuşuna kadar sözlü toplumsal birikimi sağlamak ve bunları “yazılı” döneme kadar biriktirerek zihinsel artıyı yazı sonrası döneme taşımak olmuştur.

Fakat dil, ancak yazının keşfinden sonra tarihî bir edim kazanarak toplumsal birikimi geleceğe aktarma noktasında aracı olmuştur. Bu yönüyle dil, ulus öncesi toplumun her türlü bilgi, kültür ve deneyimlerini yazı aracılığı ile sonraki kuşaklara aktarma görevini üzerine alarak toplumsal sürekliliği sağlama görevini üstlenmiştir. Bu bakımdan tarih, yazı ile başlar diyebiliriz. Her ne kadar yazı öncesi toplumların yaşantılarına ait bulguları arkeoloji yoluyla elde edebiliyorsak da bunlar, daha çok maddî kültüre ait veriler olarak değerlendirilmektedir[1].

Tarımcı topluluklarla göçebe topluluklar arasında dili kullanma noktasında farklılaşmalar erken dönemlerde oluşmaya başlar. Tarımcı topluluk, dili yazı esasına göre kurumlaştırırken, göçebeler onu sözlü iletişim aracı olarak geliştirme yoluna gitmişlerdir.

Tarım havzalarında bulunan Mezopotamya, Mısır, Çin ve İndus (Hint) uygarlıkları yazılı dil merkezli bir uygarlık oluştururken[2] hayvancılığa dayalı göçebe uygarlığa sahip olan değişik kültür çevrelerinde (Andronov, Karasuk) sözlü dilin geliştirildiği tahmin edilmektedir[3]. Bu noktada göçebe/konar göçer toplulukların sözlü dili kullanma ve bu dil ile doğayı keşfetme konusunda yerleşiklere göre daha ileride oldukları tespit edilmiştir[4].

Ortaçağ Batı toplumundaki derebeyliklerin çözülüşü ve burjuvazinin ortaya çıkışı ile tarihin yönü değişmiş, orta sınıf burjuvazisi kendi ekonomik ve kültürel haklarının korunması noktasında yeni bir toplum modelinin doğuşunu hazırlamıştır.

Bu toplum modeli her ne kadar burjuvazinin “ekonomik” gerekçelerini önceler bir konumda olsa da, siyasal ve toplumsal dinamikler, ekonomik gerekçelerle –en az onun kadar önemi haiz olarak- ön plana çıkmaya başlamıştır. Ulus-devlet modeli modern devletin ayakta durması ve siyasal erkini sürdürebilmesi için başka etmenlerin de bulunması gerekiyordu. Çünkü ekonomik süreklilik ve istikrar için toplumsal birlik ve bu birliğin tesisini sağlayan başka toplumsal dinamiklerin beslenmesi gerekiyordu. Bunların başında ulusun temel “ayırt edici bileşkesi vatan, milliyetçilik ve bunların doğal sonucu olarak da dil kavramları gelmekteydi[5]. Modern ulusun inşasında dil, toplumu, kendi içinde “birleştirirken”, onu öteki toplumlardan da “ayırt etme” gibi bir işlevi yerine getirmişti. Böylece ulus kimliğinin kuruluşunun temel harcı atılmış, ekonomik gerekçelerin asla yeterli olamayacağı, toplumu bir arada tutacak, ona “ekonomi-dışı” bir arada kalma motivasyonu kazandıracak “tutkal” bulunmuştu.

Türk Modernleşmesi ve Dil

Batının ekonomik ve tarihsel gerçeklerinden doğan Batı burjuvazisi, derebeylikten krallığa, oradan da cumhuriyete uzanan yönetim sistemlerini kurmuştur. Doğunun batıya en yakın iki toplumundan biri olan Osmanlı İmparatorluğu (ikincisi Çarlık Rusya'sı), ilk matbaanın İstanbul'da 1727'de kuruluşu ile sembolik olarak Batı medeniyetine dâhil olma irade ve isteğini göstermiştir. Bu tarihten sonra öncelikli olarak askerî alanda olmak üzere bütün sosyal alanlarda tedrici ve uzun süren bir Batılılaşma macerası başlamıştır.

Şimdi dil alanındaki yenileşme ve Türk millî kimliğinin oluşumunda Türkçenin rolüne gelebiliriz. Esasen Türk dilinin ilk yazılı metinleri olan *Orhun Yazıtları*'ndan başlayarak birçok tarihî metinde Türkçeye ve onun değerine dair önemli vurgulara rastlamaktayız. Bilge Kağan'ın, Türk beylerinin Çin'e gittiklerinde orada Türkçeyi unutup Çince konuştuklarını, Çince isimler aldıklarını büyük bir üzüntü ve sitemle anlatmasını bir dil bilinci olarak okumak mümkündür. Uygurlar çağında (VIII. yüzyıl) Budizm ve Maniheizmle ilgili eserler Türkçeye aktarılarak din gibi evrensel bir "dil"i Türkçeye çevirme duyarlılığı gösterilmiştir. İslamlaşma dönemin ilk eserleri olan *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lügati't-Türk*, *Atabetü'l-Hakayık*'ın Türkçe yazılmaları bile kendi yüzyıllarının kültürel ortamı bakımından büyük önem taşır. XI. yüzyıla kadar Doğu ve Batı Türkistan'da yaşayan Türklerin, bu yüzyıldan sonra çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel etkenlerle batıya ve kuzeye doğru ilerleyerek yeni coğrafyalarda yeni siyasal birlikler oluşturduklarını biliyoruz. Yeni coğrafyalara (Batıda İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar; Kuzey'de Kafkaslar, Kıpçak bozkırları, Tuna havzası) göçerken, yanlarında en önemli kültür kodu olarak Türkçeyi götürüyorlardı. Bu yeni coğrafyalarda kurulan bütün siyasal birlikler (Selçukluların bürokrasi dili olarak Farsçayı kullanmaları bir tarafa bırakılırsa) Türkçe temelli bir kültür oluşturma çabasına girişmiştir. Toplumsal kargaşanın kültür ortamı oluşturmaya izin vermediği XI-XIII. yüzyıl arasındaki iki asırlık dönemden sonra XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu Beyleri arasından Türkçenin siyasî ve kültürel destekçileri/hâmileri çıkmış, dil bilinci mayalandıktan sonra Osmanlı devletinin yazışma dili olarak Türkçe kabul edilmiştir. Kuzey Türklüğü ise Altınordu ve Memlûklular merkezli olmak üzere oluşturulan edebiyatın dili olarak Kıpçak Türkçesini kabul etmişlerdir.

Bir dilin kullanılması, onun bir ulus kimliği inşa etmesi anlamına gelmez. Türkçe de tarih boyunca binlerce eserin yazıldığı bir dil olmasına rağmen, bu dönemler için dil etrafında bir sosyolojik yahut siyasal erkin bir araya geldiği yahut tersinden ifade edersek, dile dayalı bir toplumsal örgütlenme oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

Hatta tarih, bunun tersi örneklerle doludur (Bir Türk hanedanı olan Gazneliler Farsçanın kültürel mirasını sahiplenmişlerdir).

Dilin ulus kimliğini oluşturması tarihsel, siyasal ve sosyolojik bir süreçtir. Bu sürecin temel oluşum noktası, 1789 Fransız ihtilalidir. Yakınçağın başlamasıyla Avrupa'da şekillenen yeni devlet yapısı ve bu yapıyı oluşturan temel kültür dinamiklerinin başında dil gelmekteydi. Ulus devlet olarak tanımlanan ve mono-kültürel bir çerçeveye oturtulan bu devletin temel oluşturucusu egemen ulusun resmi diliydi. Bu noktada dil, yalnızca toplumsal iletişim, eğitim, bürokrasinin bir aygıtı olarak kalmamış, aynı zamanda devletin kuruluş amacının ve felsefesinin bir tamamlayıcısı olmuştur.

1839 Tanzimat hareketiyle başlayan Türk modernleşmesi, her sahada olduğu gibi dilde de halka dayalı bir yerleşme akımının doğmasına sebep oldu. Namık Kemal, İbrahim Şinasi, Ali Süavi gibi Tanzimat kuşağının ülkücü aydınları, ağır ve tuntuaklı bir Osmanlı yazı dili ile kendi savundukları meşrutî bir yönetim sisteminin halka anlatılmasının imkânsız olduğunu gördüler[6]. Fikir hareketlerinin siyasal bir söylem diline ihtiyacı vardı ve bu dil halkın anlayamayacağı yapay bir entelektüel dili olamazdı. Bunun için dilde sadeleşme ve yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması düşüncesi doğrultusunda fikrî tartışmalar başlatıldı. Bu arada siyasal ve edebî eksende başlayan bu tartışmalar, bir süre sonra dilin iç sorunlarının da gündeme taşınmasına ve yabancı kelimelerin tasfiyesi, alfabenin ıslah edilmesi gibi konularla uzayıp gitti ve bunlar Cumhuriyet döneminde de epey bir süre aydınların tartışma konusu oldu.

Burada üzerinde durulması gereken nokta, Tanzimat dönemi aydınlarının dil karşısındaki tavırlarıdır. Bu aydınlar, dili, halka, kendi duygu ve düşüncelerini iletmede gerçek anlamda bir “araç” olarak görmüşler, ona bundan öte bir anlam yüklememişlerdir. Çünkü Osmanlı imparatorluğu birçok ekonomik ve siyasal sorunla boğuşmasına rağmen hâlâ “imparatorluk” kimliğini korumaktaydı. Siyasal süreç, tek ulusa dayanan devlet modelini gerektirecek bir durumda değildi. Bunun yanında imparatorluğun hâkim zümresi olan Türklerin etnik adı kullanılmasa da kurucu topluluğu ifade etmek üzere “millet-i hakime” sıfatı, kendine o dönem metinlerinde bir yer bulmuştur.

Tanzimat dönemi, Batılı kavramlarla siyasal, edebî ve kültürel alanda ilk yüzleşildiği dönem olmuştur. Toplumsal ve siyasal yapıyı dönüştürmeyi hedefleyen aydınlar, imparatorluk terminolojisi ve kavramlar dünyasının içinde bunlara karşılıklar aramışlardır. Bu bakımdan modern anlamda ulus kimliğinin bir parçası olan dili ve dilin ulus inşasındaki rolünü tartışmak için daha yıllarca beklemek gerekecekti.

İdealist ilk Tanzimat kuşağının toplumsal dönüşüm projeleri 1860'lardan sonra yavaşlamaya başlar. İç ve dış ekonomik ve siyasal sorunlarla boğuşan Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde önemli toprak kayıpları ve bütçe açıkları ile büyük darbeler yemiştir. Bunun üzerine meşrutiyeti kabul edeceğini vaat ederek tahta çıkan II. Abdülhamid, *Kanun-i Esasi*'yi onaylamış (23 Aralık 1876) böylece Türk tarihinde ilk parlamenter sisteme adım atılmıştır. Bu dönem her ne kadar karışıklık ve buhranlarla hatırlansa da özellikle eğitim sisteminin Batılı standartlarla yeniden yapılandırılmasında önemli medeniyet hamleleri yapılmıştır. Askeri, tıp, mühendislik alanlarında ihtisas okulları açılmış, ülkenin belli başlı şehirlerinde rüştiye ve idadiler (lise) açılmıştır. Bunun yanında kültür ve konumuz olan dil sahasında da çeşitli cemiyetler kurulmuş, dilin güncel sorunları ile ilgili yazılar, makaleler yazılmış, Türkçenin ilk sözlükleri (*Lehçe-i Osmanî*-1876) hazırlanmıştır. Ali Süavi ve Münif Paşa, dönemi için "ileri" sayılabilecek, Arap alfabesinin Türk fonetiğini tam olarak karşılayamadığını, bunun ıslah edilmesi gerektiğini vurgulayan görüşler ileri sürmüşlerdir[7].

Servet-i Fünûn döneminin, (1895-1901), söz sanatları, imge, öğretilme gibi dilin iç dinamiklerinin edebiyata uygulanışı bakımından bir yükseliş dönemi olmasına rağmen, aydınların, dili sosyal bir iletişim aracı olarak algılamaları ve bu düşünceyi uygulamaları bakımından bir duraklama dönemi olduğu söylenebilir. Tamamıyla bireysel ve içe dönük bir edebiyat ve sanat anlayışının egemen olduğu bu dönemde, toplumsal bir dava olan dille ilgili herhangi bir hamle beklenemezdi. Buna rağmen, Tanzimat dönemindeki dilde sadeleşme rüzgârının etkisini Tefik Fikret'in kimi şiirlerinde (*Balıkçılar* gibi) görmek mümkündür.

Bu arada Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarının gelişerek Orta Asya'da uzun yıllar unutulmuş dil ve edebiyat kaynaklarına yönelmesi, Türkçe temelli milliyetçiliğin Osmanlı aydınları arasında yayılmaya başlamasına yol açacaktır[8].

II. Meşrutiyet ilanı ile (1908) dil tartışmaları, Tanzimat yıllarında kaldığı hararetleli noktadan yeniden başlamıştır. Bu yılların Tanzimat döneminden en büyük farkı, dönemin siyasal havasının etkisiyle dil, ulus kimliğinin oluşturucusu bir unsur olarak ele alınmış ve Türkçecilik, Türkçülüğün ayrılmaz bir ideolojik paydaşı olmuştur. Diğer yandan da yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması, nesir ve şiir dili ile ilgili dilin iç sorunları da aydınları meşgul etmekteydi. Dilin bütün bu iç ve dış meseleleri, dönemin özgürlükçü ortamında çeşitli gazete, dergi ve dernekler aracılığı ile yeniden gündeme taşınmıştır. 1909'da Türk Derneği tarafından çıkarılan *Türk Derneği* dergisinde, Osmanlı Türkçesinin bütün ülke halkının millî dili olması gerektiği görüşü ileri sürülmüştür. Bu, çok yeni bir fikirdir ve dilin ulus kimliği oluşturma aracı olarak kullanılması noktasında ilk adımdır. Bir imparatorluk toplumunda kültürel olarak kaynaşmış çeşitli toplulukların ortak bir iletişim diliyle de millet olma iradesini göstermesi amaçlanmıştır.

İmparatorluğun siyasal sınırları, artık kültürel sınırlarına hapsolmaya başlamış, egemenlik sahası olarak Anadolu, Balkanlar, Irak ve Suriye toprakları ile Kuzey Afrika'daki birkaç sınırlı alan elde kalabilmişti. Bu bölgeler, büyük oranda birbiriyle kaynaşık ve ekseriyetle Müslüman ve Türk topluluklardan oluşuyordu.

8 Nisan 1911 tarihli *Genç Kalemler* dergisinde Ömer Seyfeddin'in kaleme aldığı "Yeni Lisan" makalesi ile Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişin fikrî ve pratik temelleri atılmıştır. Bu yazıda özetle, Arapça ve Farsça kurallarla yapılan tamlamaların terk edilmesi, bu dillerin çokluk eklerinin kullanılmaması ve dile yerleşmiş yabancı kelimelerin Türkçe kabul edilmesi düşüncesi işlenmiştir[9]. Tanzimat'tan beri devam eden dil tartışmalarının fikrî birikimi ile ortaya çıkan bu makul ve dil bilimsel bakımdan da nesnel esaslara oturtulabilecek görüşler, Cumhuriyet dönemi dil anlayışının da temelini oluşturacaktı.

Böylece, bir taraftan *Türk Derneği*'nin dili millet oluşturmanın bir aracı olarak görmesi, diğer yandan "Yeni Lisan" makalesinde dilin kendi iç dinamikleri ile iletişimi sağlaması düşüncesi, Türkçenin yeni dönemde siyasal ve sosyal yapılanmada önemli bir unsur olacağını habercisi sayılabilirdi.

Cumhuriyet, ideolojik temellerini Tanzimat ve Meşrutiyet dönemindeki fikir hareketlerinden beslenerek temellendirmişti. Atatürk, bir Osmanlı subayı olarak İmparatorluğun son yıllarındaki bütün siyasal ve ideolojik hareketlerin içinde olmuştu. Bu yüzden yeni kurulan devletin bütün kurumları Osmanlıdan devralınan kültürel ve siyasal deneyimlerden etkilenecek yapılandırılmıştır. Bunların başında temel yasal düzenlemeler ve Anayasa gelir. 1924 Anayasasının 2. maddesinde devletin resmî dilinin Türkçe olduğu yazılmıştır. (1928 ve 1937'deki değişikliklerde bu madde aynen korunmuştur.) 12. maddede milletvekili olmanın şartı olarak Türkçe okuyup yazma gerekliliği şart koşulmuştur[10].

Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda yalnızca hukuk alanında değil, eğitim sahasında da alfabe ve dilde yapılacak değişiklikler için fikri hazırlıklar yapılmış, 1928'de Yeni Türk Alfabesi kabul edilmiştir. 1932 yılında Türk Dilini Tetkik Cemiyeti kurularak Türkçenin bilim, sanat ve kültür dili olma yolundaki sorunlarının, bu kurum aracılığı ile çözümü hedeflenmiştir. *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* (3 Mart 1924) ile birleştirilen eğitimde de dil birliğinin temelleri atılmıştır.

Türkçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun da resmi dili idi. Fakat 1789 Fransız İhtilali'nden sonra oluşan yeni devlet düzeni ve anlayışı, dili yalnızca bir iletişim aracı olarak görmüyor, aynı zamanda bir ulusa ait kimlik oluşturma ve siyasal erke mensubiyetin

simgesi hâline getiriyordu. XVI. yüzyılda yaşayan bir Osmanlı şairi için dil, şiir sanatını oluşturmak için bir araç iken XX. yüzyıldaki bir Cumhuriyet dönemi yazarı için sanatın dışında sosyal bir görev ve ulusal motivasyonun bir parçası hâline gelmiştir.

Cumhuriyet Döneminde Türklük Kimliğinin Oluşturulmasında Türkçenin Rolü

Cumhuriyet, Osmanlı yenileşme ve Batılılaşma hareketlerinin sosyal, siyasal ve hukuksal anlamda sonucudur. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemindeki bütün fikirlerin nüvesini Osmanlı döneminde aramak gerekir. Osmanlı dönemindeki dil tartışmaları ve dilin modern Türk toplumunu oluşturmadaki rolü ile ilgili fikirler ilk Cumhuriyet aydınlarının temel tartışma konularından birisi olmuştur.

Batı'da, özellikle Almanya'da XVIII. yüzyıldan itibaren başlayan karşılaştırmalı dil bilimi çalışmalarında dünya dilleri *tek heceli diller (isolating languages)*, *çekimli diller (inflectional languages)* ve *bitişken diller (agglutinative languages)* olmak üzere üçe ayrılmıştır. Tek heceli diller Çince, Tibetçe ve Vietnamca gibi güney-doğu Asya dilleri olup, her hece bir kelime değerindedir. Bitişken dilleri ise Türkçe, Macarca ve Fince gibi eklerle yeni kelimelerin yapıldığı ve genellikle kökün değişmediği dillerdir. Çekimli dillerde ise kelime çekime girdiğinde kökü değişir. Bu dilleri de Hint-Avrupa ve Sami dilleri temsil eder. Alman felsefesi, bu tasnifi dil bilimi sınıflandırmasının ötesine taşıyarak sosyal ve etnolojik anlamlar çıkarmıştır. Alman filozofu Johann G. Herder, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda ulusların tarih ve kültür belleği olduğunu ileri sürmüştür. Dil ile ulus arasında var olduğu kabul edilen bu diyalektik bağ, Herder'in halefleri olan F. Schlegel, Wilhelm Humboldt tarafından daha da geliştirilerek çekimli dilleri konuşan milletlerin evrensel uygarlık oluşturma ve beyne dayalı zihinsel etkinlikleri başarabilmede diğerlerine göre daha üstün oldukları düşüncesine ulaşmışlardır[11].

Bu arada, bu teorinin savunucularından birisi olan ve aynı zamanda Türkoloji alanında da çalışmalarıyla tanıdığımız Max Müller, Türk dilini ve onun mensup olduğu Ural ve Altay dillerini, göçebe ve uygarlık kuramamış toplulukların dilleri olarak görür[12].

Batı fikir ve dil dünyasında oluşan ve bir süre sonra Darwin teorisi ile de desteklenen bu dile dayalı uygarlık görüşü, kısa sürede âdeta bir dogma hâlini alarak Hint-Avrupa merkezli bir bilim anlayışının kabullenilmesine yol açtı. Batı fikir çevrelerinde oluşturulan bu kabullenmelerin, Cumhuriyet döneminde dil politikalarının oluşturulmasında önemli etkileri olmuştur.

Türkiye’yi Batı uygarlığının bir parçası yapmayı hedefleyen Cumhuriyet aydınları, Batı’da Türkçe ile ilgili olarak oluşan bu algıyı yorumlamak ve buna karşı tezler geliştirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemde Batı’daki söz konusu algıya bağlı olarak aydınlar arasında iki farklı tutum ortaya çıkmaya başlar: Bunlardan birincisi, Ahmet Cevat Emre’nin başını çektiği, Türkçenin erken dönemde Hint-Avrupa dilleri ile bağlantısı olduğu görüşüdür. Emre, Hint-Avrupa dilleri için temel değerler dizisi (paradigma) olarak sunulan kökün değişirliği ilkesinin Türkçe için de mümkün olduğunu savunur. Bu görüşü ondan başka Saim Ali Dilemre, Fuat Kösearif, Abdul Battal Taymas gibi dönemin diğer dilcileri de savunmuşlardır[13].

Cumhuriyet döneminde dil-medeniyet, dil-ulus ilişkilerinin bir başka tartışma alanını da Güneş-Dil Teorisi oluşturur. Bu teori 1933-1935 yılları arasında birkaç yıl aydınların gündemini işgal eden ve temeli Avusturyalı dilci Hermann K. Kivergitsch’in 41 sayfalık basılmamış doktora tezine dayanır. Buna göre, insanlığın ilk kelimesi “güneş” anlamına gelen *ağ* sözüdür. Bu kelime Türk dilinin de kökünü oluşturur. Diğer bütün diller bu *ağ* kelimesinden doğmuştur[14]. Atatürk, 1932’den sonra iyice hızlanan ve önü alınamaz hâle gelen tasfiyecilik hareketini bu yolla engellemiş ve dile yerleşmiş olan yabancı kökenli sözlerin korunmasını sağlamıştır. Gerek Hint-Avrupa kuramı ile Türkçe arasında münasebetler kurma çalışmaları, gerekse Güneş-dil teorisi, çöken imparatorluk yerine yeni kurulan genç Cumhuriyet’in Batı karşısında var oluş iradesini gösterir gibidir.

Sonuç

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri var olan dil, modern dönemlerde bir insan topluluğu ile özleştirilmiş ve ulus toplumunun temel kültürel dinamiklerinden birisi hâline gelmiştir. Türklerde de dil bilinci VIII. yüzyıldaki metinlere kadar takip edilmekle birlikte, bunun toplumsal bir farkına varış, toplumsal bir bilinç hâline gelmesi ancak Tanzimat döneminde olmuştur. Meşrutî bir idare kurmak isteyen aydınlar, farkında olmadan millet-dil ilişkisinin temellerini de atmışlardır. II. Meşrutîyet döneminde Türkçülük ideolojisinin bir parçası olan dilin bu dönemde teorik sorunları da halledilmiştir. 1911’de yayımlanan “Yeni Lisan” makalesi, Osmanlı aydınının yaklaşık 80 yıldır tartıştığı dil sorunlarına en uygun çözümü bulmakla kalmamış, aynı zamanda ufuktaki Cumhuriyet’in dil anlayışını da şekillendirmiştir. Cumhuriyet dönemi, Osmanlı aydınlarının tartıştığı noktadan sorunu teslim alarak bunu devlet ve hukuk düzleminde ve ulus-devlet anlayışı ile devam ettirmiştir. Cumhuriyet döneminde 1924 Anayasası ile Türkçe, *Kanun-i Esasi*’dekenden daha güçlü biçimde anayasal hüküm altına alınmış, 3 Mart 1924’te yayımlanan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin birleştirilmesi kararlaştırılmış ve böylece tek tip eğitim dili okullarda egemen olmuş, 1928’deki alfabe

devrimi okuma-yazma yaygınlaştırılarak, 1932’de kurulan Türk Dilini Tetkik Cemiyeti ile de Türkçenin bilim, kültür ve sanat dili olması kurumlaştırılmıştır. Böylece, Cumhuriyet, yeni insan tipini “Türk” ve devlet modelini “ulus-devlet” yaratırken Türkçe de bu dönemin öznesi olmuştur.

Dil	Ana Dili Olarak	Toplam Konuşur Sayısı
Çince (Mandarin)	600 milyon	1,5 milyar
İngilizce	350 milyon	1 milyar
Hintçe-Urduca	460 milyon	650 milyon
Fransızca	130 milyon	500 milyon
Türkçe	325 milyon	400 milyon
İspanyolca	330 milyon	350 milyon
Arapça	200 milyon	300 milyon
Rusça	165 milyon	275 milyon
Portekizce	215 milyon	235 milyon
Almanca	100 milyon	180 milyon

Kaynakça:

AKAR Ali, Bir Ulus Kimliği Oluşturma Aracı Olarak Türk Dili, Türk Yurdu Dergisi, Ağustos 2011 – Yıl 100 – Sayı 288

Alâeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1995, s.

Tabii bu noktada unutulmamalıdır ki yazının bilinmesi ve kullanılması ile yaygınlaşması farklı şeylerdir. Yazının yaygınlaşarak toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından bilinmesi ancak XX. yüzyılda teknolojinin gelişmesi ile olmuştur.

A. P. Okladnikov, “Tarihin Şafağında İç Asya”, (Çev.: Alâeddin Şenel), *Erken İç Asya Tarihi*, Derleyen: Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.

Claude Lévi Straus, Yaban Düşünce, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul 2002, s.

Bernard Levis, *Modern Türkiye ’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s.

Levend, a.g.m., s. 153

Levis, a.g.e., s.

Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 606, Ankara 1995, s.

“Ecnebi hizmeti resmiyesinde bulunanlar, mücazâtı terhibiye veya sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, hileli iflâs cürümlerinden biriyle mahkûm olanlar, mahcurlar, tâbiyeti ecnebiye iddiasında bulunanlar, hukuku medeniyeden ıskat edilmiş olanlar, Türkçe okuyup yazmak bilmeyenler mebus intihap olunamazlar”. *1924 Anayasası Maddeleri*:http://tr.wikisource.org/wiki/19_24_Anayasas%C4%B1, 04.10.2010)

İlker Aytürk, “Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi”, *Doğu Batı*, Ağustos-Eylül 2006, İstanbul 2006, s.

İlker Aytürk, a.g.m., s.

Zeynep Korkmaz ve diğ., *Atatürk ve Türk Dili 2, Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 662, Ankara 1997, s.

Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1995, s.

Gaspıralı İsmail Bey’in Hayatı (1851-1914)

Türk dünyasının büyük düşünce adamlarından ve yenilikçilerinden biri olan Gaspıralı İsmail Bey, Kırım Harbi (1853-1856) bütün şiddetiyle devam ederken, Bahçesaray’a iki saat mesafedeki Avcıköy’de dünyaya geldi. Annesi Fatme Sultan köklü bir mirza ailesinin kızıydı. Babası Mustafa Ağa okumuş ve milletperver bir insandı, teğmenlikten emekli olarak Bahçesaray’a yerleşmişti. İsmail Bey’in çocukluğu, Kırım Türk kültürünün beşiği olan Bahçesaray’da geçmiş ve bu şehir, onun ruhunda, sokakları, camileri, evleri ve özellikle Han sarayı ile silinmez İzler bırakmıştır.

Gaspıralı İsmail Bey'in Yalta'da öğretmenlik yaptığı dönemde, 1869'da çektiği bir fotoğrafı.

Öğrenim hayatına mahallî Müslüman mektebinde başlayan İsmail, tahsilini bir Rus okulu olan Akmesit Erkek Gimnazyumunda sürdürdü. Bunu müteakip, önce Voronej'deki, daha sonra da Moskova'daki Harp Okuluna kaydoldu. Özellikle Moskova'daki askerî tahsil yıllarında genç İsmail dönemin Rus fikir hayatını ve aydınlarını yakından tanımak imkânını buldu. Ayrıca başka bölgelerden gelen Türk öğrencilerle tanıştı. Okuldaki panslavist hareketler, onu Türk milleti üzerinde düşünmeye yöneltti.

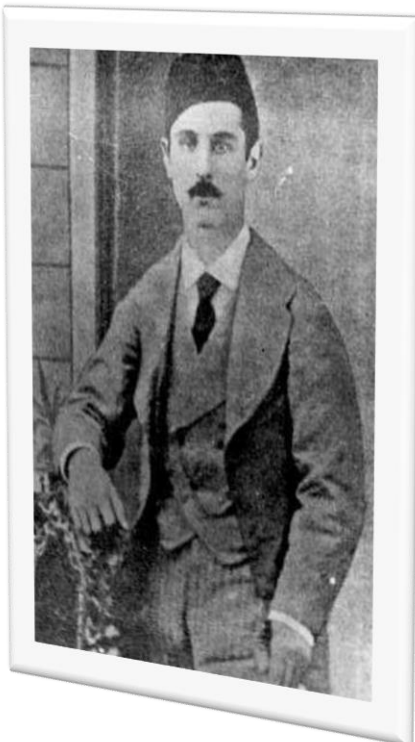
1867'de altıncı sınıfta iken, Türklerin tek hür ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'na gitmeyi ve o sıralardaki Girit savaşına katılmayı kafasına koydu. Bir kayıkta kırk beş gün kürek çektikten sonra Don nehrini geçerek Odesa'ya geldi, ancak pasaportu olmadığı için

Ruslar tarafından yakalanarak Bahçesaray'a gönderildi.

1872'de

Paris'te

Çarlık Rusyası'ndaki askerî talebelik kariyeri bu şekilde sona eren Gaspıralı, 1868'de Bahçesaray'a dönerek, buradaki ünlü Zincirli Medrese'de Rusça muallimliğine başladı. Bu arada kendisini yoğun bir şekilde Rus edebî ve felsefî eserlerini okumaya verdi. 1872'de Kırım'dan ayrılan Gaspıralı İstanbul, Viyana, Münih ve Stuttgart üzerinden Paris'e gitti. Paris'de geçirdiği iki yıl içinde ünlü Rus yazarı İvan Turgenyev'e asistanlık yapmak da dahil çeşitli

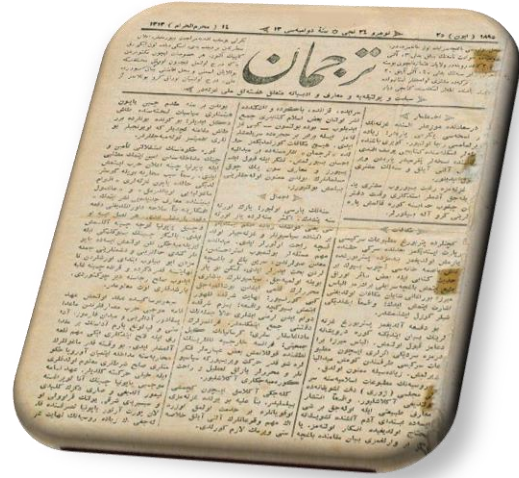
işlerle hayatını kazandı. 1874’de öteden beri içinde yatan Osmanlı zâbiti olma arzusuyla İstanbul’a geldi. Ancak burada geçirdiği bir yıla yakın süre içinde müracaatına olumlu karşılık alamadı ve tekrar Kırım’a döndü.

1878’de Bahçesaray Belediye Başkan Yardımcısı seçilen İsmail Bey, ertesi yıl Belediye Başkanlığı’na getirildi ve 1884 yılına kadar bu görevde kaldı. Gaspıralı’nın gerek Kırım’da, gerekse çeşitli dış ülkelerde geçirdiği yıllar ona büyük çoğunluğu kabuğuna çekilmiş bir halde yaşayan diğer Kırım Tatarlarından çok farklı tecrübeler kazandırmıştı. Mevcut problemleri yakından müşahede ettiğinden, yabancı hakimiyeti altında yaşayan soydaş ve dindaşlarını uyandırmak, onların seslerini duyurmak arzusuyla yayın yoluyla faaliyete geçmek istedi.

İlk teşebbüs olarak, Akmescit’de çıkan Rusça Tavrıda gazetesinde “Rus İslâmı” (Russkoe Musulmastvo) başlıklı sonradan risale olarak da yayınlanan bir dizi yazı yazdı. Burada, Rusya ile onun Müslüman tebası arasındaki ilişkilere değinerek, bu kadar çok sayıda Müslümanı içinde bulunduran Rusya’nın bir Ortodoks Hristiyan devleti olduğu kadar aynı bir Müslüman devleti sayılmasının da doğru olacağını savundu.

Tercüman Gazetesi

Gaspıralı, izin alamamasına rağmen, gazete çıkarma fikrinden asla vazgeçmemiştir. Bunun için, zemin yoklamak amacıyla, 1881 yılından başlayarak “Tonguç”, “Ay”, “Güneş”, “Yıldız”, “Mir’at-i Cedid” gibi çeşitli adlarla küçük risaleler yayınlamaya başladı. Ne var ki, Rus sansürü, bu risalelerin yayını, adlan başka olsa da gazete hüviyeti taşıdıkları gerekçesiyle çok geçmeden yasaklayacaktır.

Gazete çıkarabilmek için dört yıl mücadele verdi. Defalarca Petesburg’a giderek müracaatlarda bulundu. 1883 yılında Türkçe kısmı aynen Rusçaya da tercüme edilmek şartıyla ‘Tercüman-ı Ahval-i Zaman’ yayınlama iznini aldı. Kendisi gibi bir Türkçü olan eşi Zühre Hanım’ın ziynet eşyalarını ve annesinden kalan kıymetli elbiseleri satarak elde ettiği paraya, 300 ruble kadar abone parasını da ilave ederek eski bir makine ve bir miktar hurufat alan Gaspıralı, ilk nüshayı 10 Nisan 1883’te çıkardı.

Küçük boyda dört sayfa olarak çıkmaya başlayan Tercüman çok geçmeden, devrin şartlarına ve okuryazarlık oranına göre çok yüksek sayılabilecek tirajlara ulaştı.

Kafkasya, Kazan, Sibirya, Türkistan, Çin, hatta İran ve Mısır'da satıldı. Sadece Rusya Türklerinin değil bütün müslümanların meseleleriyle yakında ilgilendi. Bu aynı zamanda Dilde birlik fikrinin hayata geçmesi anlamına geliyordu.

Türçüman, Rusya'da çıkan ilk Türk gazetesi değildi, ama yaygınlığı ve oynadığı rol bakımından en önemlisiydi. 1903 yılına kadar haftalık, 1903-1912 arasında haftada bazen iki, bazen üç defa, Eylül 1912'den sonra da günlük olarak tam 33 yıl yaşadı ve 1916 yılında kapandı.

Alem-i Nisvan Dergisi

Türk aydınlanma hareketinin kuşkusuz en önemli isimlerinden biri olan İsmail Bey Gaspıralı, daha sonraları büyük kızı Şefikâ Gaspıralı'yı Rusya'daki Türk Kadın Hareketi'nin öncü liderlerinden

biri ve bir gazeteci olarak yetiştirecek, bütün Rusya Türklerinin tarihlerindeki ilk kadın dergisi olan Alem-i Nisvân Gaspıralı'nın sâhipliğinde ve onun kızı Şefika Gaspıralı'nın idaresinde yayınlanacaktır.

“Türk toplulukları okullar ve medreselerinde çağdaş ilim ve sanatları kendi dilinde okutmalıdır.” olan Gaspıralı, maarif reformunun ilk tecrübesini 1884'de Bahçesaray'ın Kaytaş Ağa mahallesinde açtığı mekteple yaptı. En büyük iddiası “Kırk günde Türkçe okuma yazma öğretiliceği” idi. Nitekim, gerçekten de tam kırk gün sonra eşrafın ve halkın hazır bulunduğu açık bir imtihanla talebelerin bunu başardığını gösterdi. Gaspıralı, kurduğu mektebinde o zamana kadar kullanılan ve çok vakit aldığı gibi, başarı oranı da düşük olan eski usûlün yerine, yeni bir metodu (usûl-ü savtiye) uygulamaktaydı. Esasen, onun ilk denemesini yaptığı ve ileride çok daha geliştireceği maarif sistemi Rusya İmparatorluğu dahilindeki Müslüman mekteplerinde gerçek bir inkılâp mahiyetini taşıyordu. Bir bütün olarak ele alındığında onun Rusya Müslümanları arasında ortaya attığı bu yeni maarif sistemi, kendi kullandığı tabirle “Usûl-ü Cedîd” olarak çok yaygın bir kullanıma erişmiş ve bir devre damgasını vurmuştur. Bu tabirden yola çıkarak, 1917'ye kadarki dönemde Rusya İmparatorluğu'nda esasen bu sistemden yetişen millî-reformist kadrolar da genel olarak “Cedidçiler” olarak adlandırılacaklardır.

1905'in ilk aylarında Rusya'nın pek çok yerinde patlak veren ihtilâlcî karışıklıklar Mart ayında Çar'ı istişârî mahiyette bir meclis açılmasını vaad etmeye mecbur etti. Kırım dahilinde Gaspıralı'nın başını çektiği ve genç Kırım Tatar aydınlarının da aktif olarak katıldığı çalışmalar ve toplantılar sonucunda Nisan 1905'de Kırım Müslümanları adına Rusya Hükûmeti'ne bir müracaat metni hazırlandı. Diğer taraftan, bütün Rusya Müslümanlarının temsilcilerinin bir araya getirileceği bir genel kongre çalışmaları da sürdürülmekteydi.

1905 İnkılâbı'nı takip eden yıllarda Gaspıralı'nın yeni imkânlardan ve nisbî serbestlikten faydalanarak faaliyetlerinin çapını genişlettiği görülür.

Gaspıralı'nın bu projelerinden en dikkat çekicisi onun bir “Dünya Müslümanları Kongresi” toplama girişimidir. Nitekim, bunun ilk adımını Rusya müslümanlarının ittifakı gayesiyle toplanan üç kongreyle attı.

Uyanma ve yenilenme ihtiyacı bâriz olan İslâm dünyasının birlik ve ahenk içinde bunu gerçekleştirmesi gereğini vurgulayan Gaspıralı, Bütün-Rusya Müslümanları Kongrelerinin bu konudaki başarılı çalışmalarını örnek olarak göstermekteydi. Bu niyetle Kahire, Mısır, Hindistan gibi bölgelere ziyaretlerde bulunsa da muvaffak olamadı.

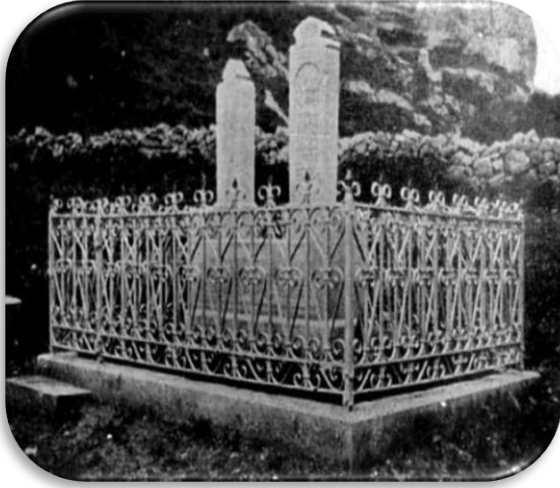
1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in ilânı, Gaspıralı'ya yeni bir ümit aşıladı. İstanbul'a geldi ve büyük bir heyecanla karşılandı. Türkiye ve İstanbul'a öteden beri hiç de yabancı olmadığı gibi, İttihat ve Terakki ile de 1908 öncesine dayanan ilişkilere sahipti. Rusya Türklerinin bu büyük fikir adamı Türkiye'de aydın çevreler tarafından gayet iyi tanınmakta ve kendisine derin saygı duyulmaktaydı. Bu dönemde Osmanlı münevver çevreleriyle ilişkileri çok yoğunlaşan Gaspıralı, çeşitli İstanbul dergilerine de makaleler yazmaktaydı. 1908'de kurulan “Türk Derneği”nin kurucu üyelerinden biri oydu. 1911'de kurulan “Türk Yurdu Cemiyeti” ve onun yayın organı olan Türk Yurdu dergisi üzerinde de Gaspıralı'nın büyük etkisi olmuştur. 1908-1914 döneminde Rusya ve Osmanlı imparatorluklarında yaşayan Türkler arasındaki ilgi ve ilişkilerin en yüksek seviyeye ulaşmasında Gaspıralı'nın şahsen ve dolaylı olarak fikirleriyle büyük rol sahibi olduğu söylenebilir.

İsmail Gaspıralı'nın cenaze töreni.

Yoğun faaliyetler içinde sağlığı giderek bozulan İsmail Bey Gaspıralı 24 Eylül 1914'de Bahçesaray'da öldü. Cenazesi Rusya İmparatorluğu'nun her tarafından gelen 6,000'i aşkın insanın katıldığı büyük bir törenle Bahçesaray'ın Salaçık mevkiinde Kırım Hanlığı'nın kurucusu Hacı Geray Han'ın türbesi yakınlarında toprağa verildi. Ölümü bütün Türk dünyasında büyük üzüntü doğurdu

ve gerek Rusya’da, gerekse Türkiye’de basın aylarca onun hizmetlerini hayranlıkla anlatan yazılar yayınladı. Başyazarlığını Hasan Sabri Ayvazov’a vasiyet ettiği Tercüman ise Gaspıralı’nın ölümünden beş yıl sonrasına kadar yayınlamayı sürdürdü. Gaspıralı’nın mezarı uzun süre Kırım Tatarları tarafından saygı ile ziyaret edildiyse de, 1944’de Kırım Tatarlarının topyekûn vatanlarından sürülmelerini müteakip, sayısız diğer eser ve abide gibi tamamen ortadan kaldırıldı. 1990’da Kırım’a dönen Kırım Tatarları tarafından Gaspıralı’nın tahminî mezar yeri yeniden çevrelenerek buraya bir anıt dikildi.

1930’larda kabri

Yıkılmasından sonra inşa edilen anıt mezarı

Gaspıralı, herhalde mezarının başına gelecekleri tahmin etmiş olsa gerek, bir şiirinde;

“Doğmuşum ben Avcıköy’de
Bin sekizyüzelli birde.
Mekanımdır bahçesaray,
Mezarım kim bilir nerede?” demektedir...

Gaspıralı Rusya İmparatorluğu’ndaki Türklerin ve özellikle kendi vatandaşları olan Kırım Tatarlarının kültürel ve entellektüel hayatlarına hiç bir diğer kişiyle mukayese edilemeyecek ölçüde kuvvetle damgasını vurmuştur. Rusya İmparatorluğu’nda yaşayan Türk ve/veya Müslüman halkların tarihinde pek çok “ilk”lerin uygulayıcısı olan Gaspıralı’dan öncesi ve sonrası arasında çok büyük fark vardır. Onu Rusya İmparatorluğu’ndaki Türk/Müslüman millî uyanış hareketinin bir numaralı öncüsü ve tartışmasız en büyük ismi olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Gaspıralı’nın içlerinde modern Türkiye’nin kurucularının da yer aldığı son dönem Osmanlı aydınları üzerindeki etkileri de büyük ve kalıcı olmuştur. Onun ünlü sloganı “Dilde, Fikirde, İşde Birlik”

bugün dahi Türk dünyası içindeki ilişkilerin temel yapısı için yol gösterici düstur olarak her vesileyle tekrar edilmektedir.